

Малиновський Б. В.

*Нікопольський факультет Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри державно-правових дисциплін, кандидат історичних наук, доцент*

СУД ВИБОРНИХ СТАРШИН У ОБЩИНАХ ДЕРЖАВНИХ СЕЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XVIII СТ.)

У Російській імперії XVIII – першої половини XIX ст. термін «державні селяни» у широкому сенсі позначав сільське населення, що мешкало на казенних землях і було особисто вільним. Поза цією становою групою знаходились мешканці сіл, які належали царю і царській родині (палацові і государеві, з 1797 р. – удільні селяни) та кріпаки (приватновласницькі селяни).

Залежно від наданих державою прав населення казенних земель поділялось на кілька категорій. Перша з них (державні селяни у вузькому сенсі слова) утворилась у 1719 – 1724 рр., коли в одну станову спільноту були об'єднані усі прошарки непокріпаченої частини селянства (Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т.1., М.; Л., 1946, с. 23-25). У подальшому до складу державних селян увійшло вільне землеробське населення приєднаних до Російської імперії країн і регіонів (наприклад, українські козаки), повернутих державі приватних володінь (економічні селяни – мешканці секуляризованих у 1764 р. церковних вотчин та ін.), а також новозаселених державних земель (зокрема, іноземні колоністи – особи, які отримали земельні ділянки згідно з маніфестами 4 грудня 1762 р. та 22 липня 1763 р. про сприяння еміграції до імперії підданих інших держав) (Іванова Н. А., Желтова В. П., Сословное общество Российской империи. М., 2009, с. 557-558).

Селяни у Російській імперії об'єднувались у одностанові територіальні общини. Поряд із самостійними окремими общинами існували об'єднання общин (волості, погости, сотні та ін., з 1797 р. – лише волості, у іноземних колоністів з 1764 р. – колоністські округи). Общини користувались правом самоврядування і мали власні виборні правління. Збори членів общини (сходи) та общинні виборні адміністрації виконували низку функцій – фінансово-податну, виробничу, представницьку та ін. (Миронов Б. Н. Социальная история России. Т.1., М., 2003, с. 435-439). Виконання цих функцій здійснювалося у кількох формах, до яких у багатьох общинах належало і судочинство (на основі звичаєвого права) (Крестьянская община в Сибири XVII – начала XX в. Новосибирск, 1977, с. 87, 139; Миненко Н. А. Традиционные формы расследования и суда у русских крестьян Западной Сибири в XVIII –первой половине XIX в. // Советская этнография, 1980, № 5, с. 21-33).

Довгий час керівництво держави не приділяло значної уваги організації та діяльності общинних органів управління. Визнаючи наявність у общин державних селян власних виборних адміністрацій, що сформувались самостійно, без державного втручання, уряд обмежувався тим, що накладав на виборних посадовців певні обов'язки, пов'язані зі збором податків, виконанням повинностей і збереженням правопорядку (Зайцев К. И. Очерки истории самоуправления государственных крестьян. СПб., 1912, с. 1-2). Без законодавчого регулювання залишалося і здійснення в общинах судочинства.

Перші нормативно-правові акти, присвячені судочинству в общинах державних селян, вищими і центральними установами Російської імперії були видані у 1760 – х рр. Указ Сенату 17 лютого 1763 р. дозволяв однодворцям обирати зі свого середовища «старост і виборних», повноважних врегульовувати «дрібні сварки» (Семевский В. И. Крестьяне в царствование императрицы Екатерины II. Т.2. СПб., 1901, с. 763). Указом Сенату 9 квітня 1763 р. виборним старшинам у державних селян надавалося право розглядати справи про «між народом усілякі сварки» (Апкаримова Е. Ю., Голикова С. В., Миненко Н. А., Побережников И. В. Сельское и городское самоуправление на Урале в XVIII – начале XX века. М., 2003, с. 66). Згідно з затвердженою у 1769 р. Канцелярією опікунства іноземних поселенців інструкцією про внутрішні розпорядки у Саратовських колоніях обрані колоністами керівники общин отримували право накладати на односельців покарання за незначні правопорушення (Дитц Я. Е. История поволжских немцев-колонистов. М., 2000, с.152).

Наприкінці правління Катерини II уряд вперше зробив спробу уніфікувати структуру та чітко визначити компетенцію виборних органів управління в общинах державних селян. Оприлюднене у 1787 р. «Установлення сільського порядку в казенних Катеринославського намісництва селищах» (дія якого у наступні роки була поширена і на інші регіони імперії) фіксувало право виборних старшин розглядати справи про «образи, сварки та бійки» (Полное собрание законов Российской империи. Т.22., СПб., 1830, с. 986).

«Установлення...» зберігало чинність до 1797 р., коли його замінив затверджений Павлом I закон «Про розділення казенних маестностей на волості і про порядок внутрішнього їх управління». Цей закон та указ Сенату 24 серпня 1797 р. закріплювали за виборними старшинами у державних селах право «чинити розправу і примиряти» у «маловажних» цивільних справах та карати за дрібні правопорушення (Полное собрание законов Российской империи. Т.24., СПб., 1830, с. 674; Хайрутдинов Р. Р. Управление государственной деревней Казанской губернии (конец XVIII – первая треть XIX в.). Казань, 2002, с. 128). Подібні норми містили і видані у 1800 – 1803 рр. інструкції про внутрішні розпорядки у Новоросійських, Саратовських і Санкт-Петербурзьких колоніях іноземців (Малиновська Т. В. Судові повноваження окружних та сільських приказів у колоніях іноземців на теренах Російської імперії (перша половина XIX ст.) // Гуржіївські історичні читання. Черкаси, 2009, с. 213-217).

Отже, у другій половині XVIII ст. верховна влада визнала право виборних керівників общин державних селян здійснювати судочинство, встановила єдині для старшин усіх общин судові повноваження, ясно їх визначила – дозволила виносити судові рішення у незначних цивільних справах і накладати стягнення за проступки. Інші можливі варіанти вирішення питання про судові повноваження старшин (зробити ці повноваження ширшими, скасувати їх взагалі або просто не втручатись у судову діяльність старшин, залишаючи її без державного регулювання) було наприкінці XVIII ст. остаточно відкинуто.